

Хазанова К.Л.

кандидат філалагічных навук

дацэнт кафедры беларускай мовы

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

Рэспубліка Беларусь

ПАРЭМІЎ Ў ВЫВУЧЭННІ МОЎНАЙ ДЫЯХРАНІ

Складаны і драматычны лёс чалавецтва пацвярджае меркаванні старажытных і сучасных мудрацоў аб шчыльнай сувязі гісторыі і сучаснасці. Знаёмства з асаблівасцямі развіцця падзей дапамагае пазбегнуць памылак і падказаць лепшае выйсце з пэўнай праблемнай сітуацыі. Каб паглыбіцца ў мінулае, мэтазгодна дасканала ведаць сучасны стан развіцця адпаведнай з’явы. Без гісторыі няма сучаснасці, а сучаснасць – вынік складаных працяглых гістарычных працэсаў. Недасканалае веданне дыяхраніі пэўнай з’явы ці працэсу замаруджвае развіццё яе сучаснага стану і не спрыяе плёну ў будучым. Гэтая дыялектычная заканамернасць знаходзіць прамыя і ўскосныя адбіткі ва ўсіх галінах і сферах чалавечага жыцця.

У мове ўзаемаабумоўленасць гісторыі і сучаснасці яскрава выяўляецца. На сінхранічным зрэзе мова ўяўляе сабой вынік складанага шматвяковага развіцця фанетыкі, лексікі, фразеалогіі, марфалогіі і сінтаксісу. Сучасныя моўныя адзінкі і нормы фарміраваліся і развіваліся паводле разнастайных гістарычных заканамернасцей. Прычыны многіх працэсаў і асаблівасцей сучаснай мовы адшукваюцца ў яе гісторыі на розных моўных зрэзах.

Вывучэнне гісторыі мовы традыцыйна выклікае цяжкасці. Прычым гэта адносіцца як да гісторыі роднай мовы, так і да гісторыі замежных моў. Часта старажытная форма існавання роднай мовы ўспрымаецца студэнтамі як мова незразумелая і чужая. Выкладчыку ў такіх выпадках важна захапіць і зацікавіць студэнтаў гісторыяй мовы.

Адным са спосабаў надання займальнасці ў вывучэнні гісторыі ўсходнеславянскіх моў, на наш погляд, з’яўляецца зварот да фальклорных крыніц. У сучасным мовазнаўстве мова фальклорных твораў часта трапляе ў цэнтр даследчыцкай увагі [2; 4; 7]. З усяго багацця вуснай народнай творчасці ўсходніх славян мэтазгодна вылучыць прыказкі і прымаўкі. Адзінкі гэтага фальклорнага жанру надзвычай функцыянальныя ў штодзённым маўленні асоб, нават не вельмі добра знаёмых з фальклорнай спадчынай. Моўныя адметнасці беларускіх парэмій характарызаваліся навукоўцамі ў розных аспектах [3; 5].

Для ўсходнеславянскіх парэмій характэрна захаванне дастатковай колькасці рыс старажытнай агульнаўсходнеславянскай мовы.

Найбольш яскрава ў беларускіх народных прыказках і прымаўках гістарычныя рысы выяўляюцца ў галіне марфалогіі. Старажытнаруская мова вызначалася наяўнасцю сямі склонаў назоўнікаў. Адсутная ў сучасных беларускай і рускай літаратурных мовах і наяўная ва ўкраінскай клічная форма адлюстроўваецца ў многіх прыказках: *Ажаніся, чорце, не будзеш круціца* [1, с. 61]; *Барысе, Барысе, сам бараніся* [1, с. 187]. Фактычны матэрыял народных выслоўяў, як і іншых фальклорных жанраў, назіральна пацвярджае функцыянаванне клічнай формы ў зваротках [6]. Для замацавання ў студэнцкай свядомасці пачутых на лекцыях звестак пра гісторыю клічных формаў можна прапанаваць студэнтам творчае заданне па выяўленні ў фальклорным масіве парэмій з клічнай формай, а лагічным працягам гэтага можна стаць супастаўленне клічных формаў у выяўленых загадзя прыказках і прымаўках са старажытнарускім клічнымі формамі, а таксама параўнанне клічных формаў з формамі меснага склона. Кампаратыўны аналіз, які вызначае ўзаемаўплыў гістарычнай марфалогіі і фанетыкі, мэтазгодна праводзіць для назоўнікаў з асновамі на заднеязычныя [г], [к], [х], што перажывалі пераходныя памякчэнні ў становішчы перад галоснымі пярэдняга раду (I палаталізацыя – клічная форма) і перад галоснымі *ь*, *и* дыфтангічнага паходжання (II палаталізацыя – месны склон): *Барані, Божя, агню і благой жонкі* [1, с. 76] – клічная форма назоўніка *Бог Божя* – старажытнарускае *Боже*, дзе [ж] развілося на месцы *g ў выніку I палаталізацыі перад галосным [е], у той час як старажытная форма меснага склона *Бозь* – вынік II палаталізацыі.

Беларускія прыказкі і прымаўкі назіральна сведчаць пра гісторыю прыметнікавых формаў. Замацаванню і больш глыбокаму засваенню студэнтамі гісторыі прыметніка спрыяе выяўленне кароткіх формаў прыметніка ў прыказках і прымаўках, аналіз іх граматычных паказчыкаў (род, лік, склон) і сінтаксічнай функцыі. Пры гэтым важна помніць аб большай старажытнасці кароткіх прыметнікаў у параўнанні з поўнымі формамі, што якраз пацвярджае сінтаксічная функцыя кароткіх прыметнікаў у беларускіх парэміях. Заўважым, што ў старажытнасці кароткія формы ў сказе ўжываліся і ў атрыбутыўнай, і ў прэдыкатыўнай функцыі. Гэтая разнастайнасць адлюстравалася ў народных выслоўях. Кароткі прыметнік у атрыбутыўнай функцыі: *Відзен сокал на палёту, а сава на воку* [1, с. 138]; *Альбо повен двор, альбо корань вон* [1, с. 186]; *Шырока панскае поле, ды бедняку на ім цесна* [1, с. 59]. Кароткі прыметнік у прэдыкатыўнай функцыі: *Кашэль вялік, луста мала: не родная матка дала* [1, с. 119]; *Не той харош, хто тварам прыгож, а той харош, хто на справу гож* [1, с. 89]; *Баламутка на ўсякія штукі хутка* [1, с. 76].

Для разумення гісторыі прыметніка важна, што ў прыказках адзін і той самы прыметнік можа быць і азначэннем, і прэдыкатам: *Хіцер Зміцер, дый*

Саўка не дурань [1, с. 211] – Як ты ні **хіцёр**, а языком вуха не лізнеш [1, с. 160]; Ігнат не **вінават**, а Аўгіня не **вінна**; **вінавата** хата, што пусціла Ігната [1, с. 119].

Беларускія парэміі прапануюць цікавы фактычны матэрыял для нагляднасці замацавання гісторыі формаў ступеней параўнання прыметнікаў. Практыкаванні па выяўленні ў прыказках прыметнікавых формаў ступеней параўнання і іх гістарычны аналіз дапаможа асэнсаваць пераход старажытнай кароткай формы мужчынскага роду вышэйшай ступені параўнання ў форму вышэйшай ступені параўнання прыслоўя. У беларускіх прыказкавых выслоўях адлюстраваны старажытныя ад’ектыўныя кампаратыўныя формы: **Чым кабета стражэй**, тым яна **даражэй** [1, с. 96]; **Веды даражэй за золата** [1, с. 175]; **Дагавор даражэй за грошы** [1, с. 176]. Тыя самыя формы ў парэміях функцыянуюць у якасці кампаратыўных адвербіяльных формаў: **Хітрэй цяляці не будзеш** [1, с. 211].

Па прыказках можна пазнаёміцца з развіццём прыметнікавых формаў найвышэйшай ступені параўнання. У некаторых прыказках адбылася фіксацыя старажытнага суперлятыва: **Жні пшанічку прызеляненькую**, аддавай дачку **маладзенькую** [1, с. 82]. У паказанай форме вышэйшай ступені прыстаўка **пры-** – беларускі асіміляваны варыянт прэфікса **пръ-** – паказвае царкоўнаславянскі ўплыў.

У беларускіх прыказках і прымаўках захаваліся і некаторыя старажытныя дзеяслоўныя формы. Падчас вывучэння гісторыі інфінітыва неабходна адзначыць захаванне ў парэміях неазначальнай формы са старажытным суфіксам **-ці**. Назіранне за інфінітыўнымі формамі ў народных выслоўях дапаможа прадэманстраваць студэнтам, што названы афікс – найбольш старажытны, бо ў выразах адзначаюцца інфінітывы на **-ці** з асновай на зычны (што захавалася ў беларускай літаратурнай мове) і з асновай на галосны (што захавалася ў некаторых беларускіх гаворках пры страце канцавога **-і** ў іншых гаворках): **Без працы нечага і хлеба шукаці** [1, с. 99]; **І злодзей у царкве бывае, ды каб што ўкрасці выглядае** [1, с. 128]; **Лепей жабраваць, чым красці** [1, с. 129].

Складаным пытаннем пры вывучэнні гісторыі ўсходнеславянскіх моў і ў прыватнасці – беларускай мовы, становяцца змены лексічнага саставу ў розныя гістарычныя перыяды. Беларускія парэміяныя выслоўі захаваліся з часоў агульнаўсходнеславянскага моўнага адзінства. Праз выяўленне ў прыказках старажытнарускіх лексем і іх лексіка-тэматычнай дыферэнцыяцыі студэнты лепш усвядомяць тэматычныя разрады агульнаўсходнеславянскай лексікі:

- найменні прадметаў адзення і абутку: *Што кажух, то не вата, а капуста – не гарбата* [1, с. 59]; *Веды не сярмяжка: насіць іх не цяжка* [1, с. 175]; *На адным сонцы анучы сушылі* [1, с. 87];
- назвы адцягненых паняццяў: *Не шукай красаты, а шукай дабраты* [1, с. 89];
- назвы якасцей і прыкмет: *Борздая работа чорту ў карысць* [1, с. 99].

З дапамогай лексікі беларускіх прыказак і прымавак можна ілюстраваць інфільтрацыю ў старабеларускі слоўнік паланізмаў: *Не тое пекна, што пекна, але тое, што каму надабаецца* [1, с. 89], дзе *пекна* (польскае *pieknie*) ‘прыгожа’; *Ні да танцаў, ні да ружанцаў* [1, с. 89], дзе *ружанец* (польскае *różaniec*) ‘каралі для адлічвання паклонаў падчас малітвы і прачытаных малітваў’. Адно з заданняў па характарыстыцы запазычанай лексікі ў беларускіх прыказках і прымаўках як выказаў, захаваных са старажытнасці, можа быць назіранне за асіміляцыяй паланізмаў: *Марац шчыпле за палец* [1, с. 223]; *Сухі марац, мокры май – будзе жыта, як гай* [1, с. 229]. Лексема *марац* – з польскага *marzec* ‘сакавік’ пры запазычанні ў беларускую мову страчвае рэфлекс ётавай палаталізацыі (**rj* – *rz* [ж]) і аднаўляе праславянскі [р], а таксама пачынае адлюстроўваць на пісьме беларускае аканне.

Праз пошук і выяўленне ў беларускіх прыказках і прымаўках архаічных рыс студэнты могуць зацікавіцца прычынамі захавання адметнасцей старажытнай мовы. Праз візуалізацыю ў беларускім прыказкавым масіве гісторыя мовы ўжо не будзе выглядаць чымсьці сумным і незразумелым. Прыказкі і прымаўкі пры вывучэнні ўсходнеславянскіх моў у дыяхраніі паўстаюць якбы рэканструкцыяй розных гістарычных этапаў развіцця мовы. У народных выслоўях адшукваецца парада да многіх жыццёвых сітуацый. Парэміі з’яўляюцца каштоўнымі каменьчыкамі нематэрыяльнай скарбніцы народа, дзе акумулюецца мудрасць народа з мэтай перадачы духоўнага завету продкаў. Зварот на занятках па гісторыі мовы да прыказак і прымавак садзейнічае выхаванню любові, павагі і пашаны да роднай мовы, культуры, фальклору і такім чынам – да Радзімы.

Літаратура

1. Рапановіч Я.Н. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі. 2-е выд., дап. і перапр. Мінск : Вышэйшая школа, 1974. 384 с.
2. Станкевіч А.А., Хазанова К.Л., Воінава А.М. Абрадавая лексіка ў гаворках Гомельшчыны: этналінгвістычны аналіз / пад рэд. А.А. Станкевіч; М-ва адукацыі РБ, Гом. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. 269 с.

3. Станкевіч А.А. Іншасказанне як форма выражэння зместу ў беларускіх прыказках і прымаўках // Кодима: історія і культура порубіжжя східної і західної цивілізацій. Одеські етнографічні читання : збірка наукових праць: наукове видання / Колектив авторів. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. С. 293–301.

4. Хазанова К.Л. Аб міжмоўнай сінаніміі беларускага пазаабрадавага фальклору // Россия и славянские народы в XIX-XXI вв.: материалы Международной научной конференции (г. Новозыбков, Брянская область, 18 мая 2018 г.) / Под ред. В.В. Мищенко, Т.А. Мищенко, С.П. Куркина. Брянск : ООО «Аверс», 2018. С. 243–248.

5. Хазанова К.Л. Жывёльны свет і асабістае жыццё чалавека ў прыкметах і павер'ях каляндарнай абраднасці беларусаў // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. 2015. №4 (91). Гуманитарные науки. С. 133–137.

6. Хазанова К.Л. Зваротак у паэтычных жанрах беларускага і ўкраінскага фальклору // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: збірник наукових праць. 2016. Вип.31. С. 145–149.

7. Хазанова К.Л. Славянскі сінкрэтызм у мове фальклору Гомельшчыны // Ценностные ориентации и историческое сознание населения белорусско-российского приграничья: материалы международной научно-практической заочной конференции, Витебск, 2 февраля 2017 г. / Витеб. гос. ун-т; редкол.: И.М. Прищепа [и др.]. Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2017. С. 206–209.

Цимбар Д.А.

студентка III курсу

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

«КАТЕРИНА» Т. ШЕВЧЕНКА: ЖИВОПИС ЯК ЗАСІБ НОВОГО ВИРАЖЕННЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ

Анотація. У статті зіставляється вираження образу Катерини в поемі Т. Шевченка та його живописних полотнах. Акцент робиться на умовному доповненні сюжету словесного твору в картинах «Катерина» та «Циганка-ворожка».

Ключові слова: інтермедіальні студії, образотворче мистецтво, пластичні образи, колористика, психоемоційний фон.